

Latinská hudební teorie ve středověku a v 16. století, chronologický přehled:

Antika (Řecko), dědictví antické hudební teorie známé ve středověku a později:

Z antiky dochováno víc teorie než notované hudby (asi 40 notovaných zlomků, několik celých melodií)

Řecká tónová soustava – 2 oktávy

Tónový systém: harmoniai – sestupné oktávové řady (názvy podle řeckých kmenů, mají jejich vlastnosti), každá složena ze dvou tetrachordů,

Tetrachordy, rody diatonický, chromatický, enharmonický,

Pythagorejci – hierarchizace – intervaly podle číselných proporcí, jednoduché poměry = konsonance

8 = 2:1, proporcio multiplex

5 = 3:2, superpartikulární proporce

4 = 4:3

tón = 9:8, menší intervaly, malý (256:243) a velký půltón, komma

Étos v hudbě – Platón, výchova vhodnými mody – dórský – zmužilý, jónský – zženštilý

Rytmus, metrika – aditivní princip, odpovídá metrice časoměrné poezie, stopy, jejich řetězení

(**Augustinus**: *De musica* z r. 387), def. Musica est scientia bene modulandi (H. je znalost správného rozvíjení)

Latinští autoři, až sklonek antiky, pro školské účely

Martianus Capella: *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, po r. 400, latinské ekvivalenty řeckých termínů, hudba součástí „svobodných umění“ – quadrivium – matematické disciplíny (aritmetika, geometrie, musica, astronomie)

Boethius: *De institutione musica*, kolem 520, matematická teorie hudby, překlady z řečtiny, vytvořil latinskou terminologii, hudba součást quadrivia, intervaly argumentovány matematicky (viz výše: poměry, sluchové ověření na monochordu), klasifikace: Musica mundana (řád kosmu), m. humana (řád těla a duše), m. instrumentalis (znějící hudba) – vše podle stejných poměrů, udržují v chodu řád kosmu

Cassiodorus: *Institutiones*, ca 550-562, 5. Kapitola, De musica

Odkaz na řecké autority, etymologie pojmu musica, hudba proniká a je spjata s celým životem, spjatá s kultem, žaltář (psalterium) nazván podle hudebního nástroje

Části hudby – harmonica (nauka o tónových výškách), rytmica (rytmický vztah slov a hudby), metrica (časoměrná metra), def. Musica scientia est, quae de numeris loquitur (h. je věda, která se zabývá čísly)

Druhy nástrojů, intervaly – číselné proporce, tónový systém, mody, autority (Orfeus, Boethius...)

Isidor ze Sevilly: *Etymologiae*, ca 622-633, (česky E.I-III, Praha, Oikumené 2000) encyklopedie, souhrn dobového vědění, „etymologický“ výklad pojmů, původ pojmů, informace o liturgické hudbě jeho doby
Název, vynálezci, působení, klasifikace

Aurelianus z Réomé: *Musica disciplina* (mezi 840-850), nejstarší chorální nauka,

Nejstarší informace o 8 církevních modech, o antifonickém zpěvu při liturgii, poznámky o vlivu rytmické stránky textu na strukturu melodií.

Chybí notace, odkazy na monochord

Úvodní část – spekulativní, hudba sfér, etické účinky, objevitelé, číselné proporce, musicus-cantor...

De octo tonis (Pseudo-Alcuin) – definovány etymologicky

Melodická motta modů – noeane...

Mody podrobněji, spojení psalmodie a různých typů liturgického zpěvu, citování příkladů (asi 100)

Differentiae – věnuje hodně místa

Text později cituje málo autorů, brzy antikvován

Musica enchiriadis, *Scolica enchiriadis*, kolem 900, velmi vlivné, sever západofranské říše,

Hucbald?, přes 40 pramenů – až do 15. století, hodně Německo

Populární kvůli nejstarší zmínce o paralelním a laterálním organu a dasijské notaci (daseia), záměr ale širší – organizace tónového materiálu v tetrachordech: Graves, Finales, Superiores, Excellentes

Intervaly, De symphoniis – diatessaron, diapente, diapason, jejich vlastnosti – suavis concentus

Organum, diaphonia per diatessaron, diaphoniae descriptio, diaphonia per diapente
Odkazy na authority – Ptolemaios, Boethius, Pythagoras

Odo z Cluny (+ 942), *Dialogus de musica (Enchiridion musices)* ca 935

Poprvé systematika písmen abecedy pro tónové stupně v našem smyslu

Gamma až a'

- odvozena ze značek na monochordu
- tón, půltón, intervaly, melodické kroky, konkrétní příklady liturgických zpěvů
- mody – čím se liší, rozsah, umístění tónů a půltónů

Guido z Arezza (ca 991-po 1033), velký pedagogický talent, vliv dodnes – přesná linková notace, metoda zpívání z listu za pomoci solmizace, po Boethiovi největší počet rukopisných pramenů

Pomposa, benediktinské opatství u Ferrary – návrh antifonáře (ztracený) s linkovou notací, závist spolubratří, odchází do Arezza kolem 1025, pod ochranou biskupa Theodalda (asi mezi 1023-36), píše *Micrologus*, kolem 1028 v Římě, konec života asi klášter Avellana.

Aliae regulae – prolog k antifonáři, konstatování problémů s učením se zpěvů z paměti, nová notace zpěvů neznámých zpěvů z listu.

Epistola de ignoto cantu – za tři dny naučím chlapce snadno zpívat neznámé zpěvy, což jiným trvalo týdny

Ut quaeant laxis... 6 slabik

Škála Gamma – až dd

Písmena na monochordu

Intervaly – celkem 6 – tón, semitonium, ditonus, semiditonus, diatessaron, diapente, diapason

Mody

Micrologus

„Notae“ = Gama A B ... - značky na monochordu, 7 litterae

Intervaly

Diapason – oktáva = tentýž tón, opakování systému

Proporce a intervaly – monochord

Finály – začátky a konce zpěvů

Mody – 4, 8

O komponování zpěvů – přirovnává ke skládání veršů

Délka melismat v určitých proporcích

De Diaphonia – organum, hodnocení 4 organa, occursus

Pythagoras – kladiva, proporce, Boethius

Regulae rhythmicae – zveršovaný prolog k antifonáři

Úvodní verše:

Musicorum et cantorum magna est distantia

Isti dicunt, illi sciunt, quae componit musica.

Nam qui facit, quod non sapit, diffinitur bestia.

Škála, 7 litterae

Intervaly – monochord

Mody, finály

Linky – barevné, žlutá C, červená F, asi do 13.stol., postupně je nahradily klíče

Johannes Afflighemensis (též „Cotto“, činný kolem 1100): *De musica*, 16 rkp. 12.-16.stol.

Praktický, didaktický traktát, výjimečně jasné formulace, podstatné věci, navazuje hlavně na Guida

Obsah: solmizace, tónové stupně, dělení monochordu, intervaly, systém tetrachordů, mody, transpozice, notace, organum – odpovídá ranému 12.stol.

Musicus-cantor, původ hudby, účinky, affektivní působení modů

Hudební teorie po roce 1100

V té době je systém chorální nauky v podstatě hotový, následuje hlavně rozvoj polyfonního myšlení a teorie proto řeší hlavně problémy spojené s vícehlasem. Zejména si všímá rytmické a notační stránky polyfonie (modální rytmika a notace – Johannes de Garlandia, menzurální rytmika a notace – Franko Kolínský, Johannes de Muris) a souzvukové stránky (Milánský traktát, diskantové traktáty, klangerschrittlehre, kontrapunkt)

Milánský traktát (kolem roku 1100) – začátek „progresivní linie“ vícehlasu, požaduje střídání konsonancí, rozvržení kompozice.

Johannes de Garlandia (1. polovina 13. století): *De mensurabili musica* – nejlepší informace o modální notaci a modální rytmice, popis rozvinutých forem polyfonie epochy Notre-Dame (discantus, organum...)

Franko Kolínský: *Ars cantus mensurabilis* (kolem 1280)

Menzurální notace epochy Ars antiqua

Jacobus z Lutychu, činný kolem 1320

Speculum musicae – nejrozsáhlejší kompendium dobové hudební teorie, obhajoba umění Ars antiqua, naopak staví se ostře proti nové hudbě stylu Ars nova ve shodě s papežskou bulou Jana XXII *Docta sanctorum patrum*, která zakazuje zpívat v kostele novou polyfonii, ve které se vyskytují tehdy nové hodnoty semibreves a minimy.

Johannes de Muris (před 1295 - po 1347)

Nejvlivnější teoretik rané Ars novy a celého 14. století, zdokonalení menzurální notace, texty z oborů kontrapunktu (autorství traktátu *Quilibet affectans* není zcela jisté) a spekulativní hudební teorie (vliv až do 16. století)

Notitia artis musicae, *Compendium musicae practice* – rané traktáty, kolem 1320

Musica speculativa – matematická teorie konsonancí, Boethius zjednodušený pro univerzitní účely

Libellus cantus mensurabilis ???

Quilibet affectans ???

Prosdocimus de Beldemandis, autor traktátu *Tractatus de contrapunctu* (1412), nejlepší traktát o kontrapunktu před Tinctorisem, poprvé racionálně vysvětlena zásada kontrapunktu nepoužívat paralelní primy, kvinty, oktávy – paralelní vedení nevede k rozlišení více hlasů, ale k zesílení jediného hlasu.

Johannes Tinctoris (c1435 – 1511)

12 latinských traktátů

- intelektuální a pedagogické mistrovství v notačních a hudebně teoretických problémech
- praktický zájem o hudební skladby, široká znalost hudby současníků (Ockeghem, Busnois), ale i starších (Du Fay) a Angličanů (Dunstaple), nadšení pro francouzskou a franko-flámskou hudbu své doby
- první teoretik s tak precizním kritickým přístupem k hudbě současníků

Proportionale musices – před 1475 – mensurace, proporce

Liber de natura et proprietate tonorum 1476 – slabší

Liber de arte contrapuncti 1477 – základní dílo nauky o kontrapunktu

Terminorum musicae diffinitorium před 1475, tisk 1495

Complexus effectuum musices (raný) – *De inventione et usu musicae* (rozšířen, nekompletní)

Franchino Gaffurio (1454-1522), Milán, autor rozsáhlých kompilačních prací, které vydával tiskem, vlivný na své současníky

1492 *Theorica musicae*

1496 *Practica musicae* – závislý na Tinctorisovi

1518 *De harmonia musicorum instrumentorum opus*

Pietro Aaron (c 1480 – po 1545)

Libri tres de institutione harmonica 1516

Thoscanello de la musica 1523, 1529, 1539

Trattato della natura et cognitione di tutti gli tuoni di canto figurato 1525 – nejoriginálnější – aplikuje modální teorii na existující polyfonní skladby (cituje je) – modus podle tenoru, je dán finálou, rozsahem, a intervaly 5 a 4.

Nesystematický (asi samouk), zajímá ho současná praxe – kontrapunkt, kompoziční proces (rozlišuje starý a nový), modalita v polyfonii, musica ficta, jeden z prvních, kdo podává návrh na středotónové ladění

Heinrich Glareanus (1488-1563), významný švýcarský humanista se širokým rozhledem, autor spisu *Dodekachordon* (1547), rozšířil systém modů z osmi na 12, otázky modalit a kontrapunktu vysvětlovány na příkladech skladeb 3. a 4. generace nizozemských autorů.

Gioseffo Zarlino (1517-1590)

Hlavní teoretik kontrapunktu 16.století

Le istituzioni harmoniche - 1558, integrace spekulativní a praktické teorie, předkládá Willaertovy kompoziční metody jako vzor kontrapunktického psaní.

Skladatel – nejen kompoziční schopnosti, též musí znát důvody psaní, soulad rozumových a smyslových schopností.

Knihy 1, 2, spekulativní, proporce, konsonance, přibírá intervaly 3 a 6, obhájí matematicky, preference velké 3.

Kontrapunkt – umění získávat harmonii spojováním různých hlasů

Edice a další zdroje hudebně teoretických textů:

GS *Scriptores ecclesiastici de musica sacra potissimum*, hrsg. v. Martin Gerbert OSB, 2 Bde, St. Blasien 1784

CS *Scriptorum de musica medii aevi nova series*, ed. E. de Coussemaker, 4 Bde, Paris 1864-1876

CSM *Corpus scriptorum de musica*, od 70. let, dnes asi 40 sv.

Internet: www.chmtl.indiana.edu/tml/ = Thesaurus musicarum latinarum – od Augustina do konce 16.století

Literatura:

Geschichte der Musiktheorie, asi 10 sv., od 80.let

Bernhard Meier: *Alte Tonarten, dargestellt an der Instrumentalmusik des 16. und 17. Jahrhunderts*, Kassel, Bärenreiter 1992

Antologie hudebně teoretických textů v anglickém překladu:

Source readings in music history, selected and anotated by Oliver Strunk

Antiquity and the Middle Ages, The Renaissance, New York 1950 (1965)

Jerzy Morawski: *Teorie hudby ve středověku*, Olomouc, Centrum Aletti 2012

Blahoslav, Josquin, Muziky, ed. Otakar Hostinský, 1896

Jan Blahoslav: *Musica*, (faksimile vydání z r. 1569), vydali P. Daněk a J.K. Kroupa, Praha, KLP 2016

Růžena Mužíková:

Miscellanea Musicologica 13, 1960, Chorální traktát v rkp. Mikuláše z Kozlí; MM 18, 1965, Židek, *Musica instrumentalis*; AUC 1965, Židek, *Musica mensuralis*; MM 31, 1984, Židek, *musicus - cantor*

Martin Horyna, edice (zrcadlové překlady, komentář):

Venceslai Philomathis Musicorum libri quatuor (Videň 1512), Praha, KLP 2003

Ad noticiam iam musice artis... *Dva středověké chorální traktáty z klášterní knihovny ve Vyšším Brodě*, Praha, KLP 2005

Hudební teorie v Čechách od středověku do 16. století

- a) chorální teorie
- b) spekulativní hud. teorie
- c) menzurální teorie na univerzitě a mimo ni
- d) Pavel Žídek

Středověká hudební teorie

- dobový vzdělanecký názor - hudba neúplná bez teorie, je slepá -
- MUSICA = hudba ale hlavně h. teorie
- "stř. hud. teorie" = musica theorica + practica
- despekt k řemeslné hudbě bez teoret. základů (Musicus - cantor, Guid. verš)
- hudba součást quadrivia - číslo
- snaha teorie reglementovat, dát pravidla, někdy vzdálena praxi
- stř. Evropa - teorie blíže praxi, dost inform. o praxi

Podle novějších dat je u nás rukopisně dochováno asi 25 delších nebo kratších hudebně teoretických textů do začátku 16. století

- méně než v Polsku (hodně ale ve Slezsku!), Rakousku
- další texty u nás nedochovány - Žídek, Kozlí,

Prakticky zaměřené texty – chorální, menzurální, kontrapunkt = musica practica

Teoreticky zaměřené – spekulativní teorie – Boetius, Muris, matem. hud. teorie, harm. sfér

- čistá teorie, abstrakce, žádný ohled na hud. praxi – číslo, proporce, symetrie, harmonie, řád
- metafyzika

Estetika, de cantu vulgari, Lupáč – účelové – obhájit nebo zavrhnout určitý typ hudby, authority

Univerzita a hudba

Artistická fakulta, quadrivium, matemat. disciplíny (aritmetika, geometrie, musica, astronomie) – hudba (nebo spíš hudební teorie) zařazena díky číselným proporcím, jimiž jsou odvozeny intervaly – 1:2 = oktáva, 2:3 kvinta, 3:4 kvarta, 8:9 celý tón

Praktické zpěvní povinnosti studentů v kostele, výchova kantorů a zpěváků - městské školy, katedrální kostely

Vzorem Pražské univerzity Paříž

1367 - už zmínka o přednáškách hudby, asi byly od začátku

Statuta 1390, k magist. zkoušce "aliquid in musica et arithmetica", v rámci "lectiones ordinariae" čtena "musica Muri" 3-4 týdny - nezměněno asi až do pol. 16. stol.

K bakalářským a magisterským zkouškám nutno absolvovat přednášky z matematických disciplín, též z muziky

„Musica Muri“ v katalogu knihovny UK, též dochované rukopisy s dobovými komentáři

Johannes de Muris: Musica speculativa, kolem 1320, Sorbonna

Muris – matematik, astronom (jako Klaudios Ptolemaios, Kepler)

- cílem didaktické podání obtížné látky Boethiova spisu De institutione musica, v učebních plánech univerzit
- vztah hudby a čísla
- fascinace korespondencí mezi čísly, jejich poměry, proporcemi a vztahy mezi tóny v tónových systémech (harmonika) - možnost čiré abstrakce od znějících tónů
- umožnilo zařadit hudbu mezi matem. disciplíny – quadrivium, artes liberales

Monochord – demonstrační nástroj jako astronomické přístroje – názorná pomůcka

"Musica est de sono relato ad numeros et contra"

Tři perfektní konsonance, vztahy čísel 12 9 8 6, objev proporcí připisován Pythagorovi

O dělení monochordu

CHORÁLNÍ TEORIE – DOMÁCÍ TEXTY

Skupina traktátů Vyšší Brod, Mikuláš z Kozlí – klášterní původ (viz edice výše)

VB XXXIV, 1395

Ad noticiam iam musice artis intrare volentibus

Kratší verze s inc. **Tres sunt cantus in manu** (Kozlí) – až od hexachordů

1. Litere (= claves, tónové stupně) – od Gama – po dd (ee)
2. Hexachordy („cantus“) – duralis, naturalis, b mollis - celkem sedm, vyjmenovány, notovány
3. Mutace – jak přecházet na kterém stupni z hexachordu do hexachordu za pomoci solmizace
"Ce fa ut habet duas voces et duas mutaciones, scilicet fa et ut..."

WRu I Q 466, 1416-1421, edice RM, MM 13, 1960

Mikuláš z Kozlí, františkánský mnich, Čáslav, Horní Hlohov, Olomouc, Krnov

1. Hexachordy

Tres sunt cantus in manu

Verše k zapamatování látky (základní tóny – finály osmi modů):

In Dsolre manet primus tonus atque secundus
terciusque et quartus elami sede locatur
est [F]faut meta quinto sextoque repleta
septimus et octavus gsolreut comitantur.

Primus cantus beduralis incipitur in gamaut in linea et finitur in elami in spacio et probatur sic: ut re mi fa
sol la/ la sol fa mi re ut, ut supra

2. Mutace

VB 40, 15. stol.

škála, graves, finales, acute, superacute, excellentes

1. Litere
2. Finales tonorum
3. Claves acute, superacute
4. Voces - 7
5. Cantus - 7, kde začínají a končí
6. Mutace – obsáhle, s příklady

Pavel Židek z Prahy (Paulus Paulirinus de Praga), autor všeobecné encyklopedie *Liber viginti artium* (kolem 1460), její součástí je též neúplně dochovaný traktát o hudbě, nejrozsáhlejší hudebně teoretický text českého autora té doby, významný pramen poznání hudby u nás v polovině 15. století, dochovány části věnované spekulativní hudební teorii, chorálu, polyfonii a hudebním nástrojům.

16. století

Hudební učebnice pro humanistické školy – střední Evropa, kolem roku 1500

- reakce na nástup knihtisku a nototisku
- systematizace a zjednodušení látky pro školské účely – spíš než pro univerzity, kde se v rámci quadrivia na artistické fakultě přednášela spekulativní hudební teorie, jsou určeny pro univerzitní přípravky a (střední) latinské partikulární (městské, farní...) školy
- praktické zaměření, spekulativní látka jen v úvodech
- standardní obsah praktické látky: 1) chorální nauka – claves, solmizace, hexachordy, mutace, psalmodie, intervaly, někdy accentus – recitační formule celebranta; 2) menzurální notace – notační znaky, menzurální stupně – modus, tempus, prolace, diminuce, alterace, tactus, proporce; 3) kontrapunkt a kompoziční nauka – konsonance, disonance, pravidla kontrapunktu, kadence, ozdoby, imitace, postup při komponování. Výjimečně též 4) návod k správné interpretaci (Philomathes).

Nejvlivnější hudební učebnice:

Nicolaus Wollick: *Opus aureum*, Köln 1501

Johannes Cochlaus: *Musica* (Introductorium musices), kolem 1500

Johannes Cochlaeus: *Tetrachordum musices*, 1511

Wenceslaus Philomathes: *Musicatorum libri quattuor*, Wien 1512

Další jména: A. Ornitoparchus, Simon de Quercu, O. Luscinius, N. Listenius, H. Faber, M. Koswick, S. Heyden, M. Agricola, G. Rhau, J. Galliculus, Heinrich Finck...

Do této kategorie patří i dvě české učebnice: **Jan Blahoslav**: *Muzika* (1558 – dochováno jen torzo, 1569; faksimile 2016), **Jan Josquin**: *Muzika* (1562). Obě čerpají zejména z oblíbené učebnice Nicolause Listenia (řada vydání po 1530).

Václav PHILOMATHES, MUSICORUM LIBRI QUATTUOR, 1512

Veršovaná učebnice (hexametry)

Vzory, zdroje:

- školské učebnice vydané tiskem: Spechtshart, Cochlaeus, Wollick,
- univerzitní látka – Muris; středoevropská látka, chorální a menzurální traktáty
Velké traktáty kolem roku 1500: Tinctoris, Gaffurius
Conrad von Zabern (etické hodnocení chrámového zpěvu)
- poezie, antika, humanismus (terminologie, slovník)
- přísloví, přirovnání (zvířata)

PROHEMIUM - chybí definice

- Orfeus, Arion, Syréné – původci, účinky (utilitas, effectus), Ovidius
- číslo
- klasifikace – musica practica

Liber 1 – chorální teorie, základní pojmy, mody, psalmodie, intervaly

- voces (ut, re mi...); claves (c, d, e...), transpozice; hexachordy, transpozice
- mody – octo toni
- solmizace, mutace; musica ficta (chromatické tóny)
- intervaly, kvinta, oktáva - "dulcis"

Liber 2 – menzurální notace

- noty jednoduché, ligatury
- tři stupně menzury – modus, tempus, prolace, příklad - menzurální skladba pro 3 hlasy
- symboly, tactus (časová jednotka udávaná gestem ruky), imperfekce, duplikace (alterace)
- proporce

Liber 3 – nauka o interpretaci, správném zpěvu, řízení chorálního a polyfonního sboru, unikátní

Řízení chorálu

Řízení polyfonie

Správný způsob zpěvu

Liber 4 – stručná nauka o kompozici, kontrapunktu

- konsonance (dokonalé, nedokonalé), disonance, kvarta, kvintoktáva – lahodná
- pravidla – mi contra fa, paralely
- kadenční obraty – pro jednotlivé hlasy – postup penultima - ultima, průtah, kde se sejdou
- sukcesivní postup – T - D - B - A, praktický postup - 10 linek, takt čáry, T-D-B-A
- fugy, kánony, zdobení – synkopy, proporce, račí postup
- postup od dvojhlasu k mnohohlasu, příklad pro 6 hlasů

Další vydání: Vídeň 1523, Wittenberg 1534

Citace z Philomatha do začátku 18. století